

Arnavutluk'ta Yaşamış Bir Türkolog: Tahir Dizdari

Dr. Adem Balaban*
MA. Sadullah Yılmaz**

Özet

Türkoloji alanında Arnavutçanın Türkçeye olan ilişkisini inceleyip, Arnavutçadaki Türkçe kelimeleri derleyen bazı çalışmalar olmuştur. Bunlardan biri de Arnavut oryantalist Tahir Dizdari'nin Türkçe kelime ve deyimleri sistemli bir şekilde derlediği "*Fjalor i Orientalizmave Në Gjuhën Shqipe*" adlı eseridir. Dizdari bu eserinde, Arnavutluk'un bütün bölgelerini dolaşarak halk ağzındaki Türkçe kelime ve deyimleri toplamış ve bunları 4406 madde başı olarak işlemiştir. Bu çalışmamızda böyle bir esere imza atan çok yönlü bir bilim insanı olan Tahir Nasuh Dizdari'nin biyografisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: "Tahir Dizdari, Dizdari, Türkolog, Türkçe, Arnavutça"

Giriş

14.üzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Balkan coğrafyasına hakim olan Osmanlı, tarih sahnesinden çekilirken bu coğrafyada çok geniş bir kültür mirası bırakmıştır. Bosna Hersek'teki Mostar Köprüsü'nden Makedonya'daki *Harabati Baba Tekkesi*'ne, Bulgaristan'daki *Bedesten*'den Arnavutluk'taki tarihi Berat şehri "*Osmanlı Evlerine*" kadar birçok eseri Balkanların bağrında bir yadigar olarak bırakmıştır. Osmanlı bir taraftan imar faaliyetleriyle bölgede kalıcı olmaya çalışırken diğer taraftan İslam dininin kucaklayıcılığıyla da orada yaşayan bütün milletleri bağrına basmıştır. Bölgeye yeni bir idare sistemi de getiren Osmanlı, bütün bunları yaparken kendi dilleri olan Türkçeyi kültür taşıyıcısı olarak kullanmıştır. İskân politikasıyla bölgeye yerleştirilen Türkler kendi dillerini kullanmaya devam ederken, yaşadıkları dini de bu dille anlatmışlardır. Ayrıca devletin resmi dil olarak Türkçeyi kullanması Türkçenin yayılmasını ve Balkan dillerine nüfuz etmesini doğurmuştur. Bu etkileşim neticesinde Türkçeden Balkan dillerine çok sayıda kelime geçmiştir. Hatta bu etkileşim kelimeyle sınırlı kalmayıp Türkçe bazı eklerin geçmesini de sağlamıştır.¹ Balkanlarda yetişen son dönem Türkologlardan Prof. Dr. İrfan Morina, Türkçenin Balkan dillerine etkisini şöyle anlatmaktadır: "*Bölgede Osmanlı tebaası olarak yaşayan halk devletle olan ilişkilerinde ve günlük hayatta Türkçeyi kullanmıştır. İletişim ihtiyacından kaynaklanan bu etkiyle Türkçe kelimeler zaman geçtikçe Boşnak, Makedon, Bulgar, Sırp ve Arnavut sözcüğüne girmeye başlamıştır.*"² Balkan dillerinden olan Arnavutça, Türkçeden en çok etkilenen dillerden biri olmuştur. Kavimler göçünden sonra Avrupa'da yayılan Hunlar, Peçenekler ve Kumanlar Arnavutlarla ilk temas kuran Türk boylarıdır.³ Daha bu yıllarda Türkçeye tanışan Arnavutça Osmanlı'nın Arnavutluk'u 15. yüzyılların başında fethetmesiyle artık Türkçeye sıkı bir dil ilişkisi içine girmiştir. Bu etkileşim neticesinde Türkçeden birçok kelime, deyim ve ek Arnavutçaya geçmiştir. Balkanlar üzerine çalışma yapan Türkologların genel değerlendirmelerine göre Arnavut asıllı kişiler, İstanbul'da tahsil görüp memleketlerine döndükten sonra memleketlerinde vazife yaparken etkilendikleri Türk İslam kültürünün tesiriyle çalışıyorlardı. Özellikle din, eğitim ve kültür alanındaki kelimelere kendi dillerinde karşılık bulamadıklarında Osmanlıca kelimeleri kendi dil ve ağız yapılarına göre

¹ Kadiu, Spartak; Abdiu, Xhemile. *Türkçe Yapım Eklerinin Arnavutçada Yapım Eklerine Etkisi*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, v. 4/3 Spring 2009.

² Morina, İrfan. "*Türkçenin Balkan Dillerindeki Rolü ve Gücü*", III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, İzmir.

³ SCHÜTZ, Istvan "Gjurmë mesjetare në shqipen e sotme", Seminar Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqipe, Prishtinë, 1986 s. 53-59.

* Hëna e Plotë-BEDËR Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

** Hëna e Plotë-BEDËR Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi

kullanıyorlardı. “İstanbul’da okudukları Türkçe, Farsça ve Arapça ile beraber kendi dillerini de okuyorlardı. İstanbul’da tahsil görmüş o Müslüman nesillerin kendi memleketlerindeki faaliyetleri, bilhassa dini mektep, medrese, cami, tekke, dini adetlerde konuşma ve vaazlarda tesirini göstermiştir. O mektep ve medreseleri bitiren öğrencilerin vaaz ve konuşmalarını dinleyen dindar Müslümanlar da Türkçe kelimelerin yayılmasına en büyük vasıta olmuşlardır.” Özellikle din alanındaki “Allah, İslâm, peygamber, Kelime-i Şahadet, namaz, oruç, zekât, hac, melek, peygamber, kitap, kıyamet, âhiret, hayır, şer, tekbir, kıyam, kıraat, rükû, sücut, minare, şerefe, cami, mihrap, minber, kürsü, seher, sabah, şehit, gazi, nefis, haram, helâl, günah, sevap, Azrail, kabir, Münker, Nekir, mizan, sırat, cennet, cehennem”; eğitim ve kültür alanındaki “mektep, ders, talim, talebe, gazel, Karagöz” gibi kelimeleri olduğu gibi almışlar ve kullanmışlardır.

İşte yukarıda da zikredildiği gibi Osmanlı’nın Balkanlardaki yadigârları sadece cami, medrese, köprü, bedesten olmamış, Balkan dillerinde de birçok kelimeyi yadigâr olarak bırakmıştır.

Özellikle bu kelimelere derleyen ve çok hacimli bir sözlük çalışması yapan meşhur dilci Tahir N. Dizdari’nin hayatı ve eserleri bu çalışmanın konusu olacaktır.

Tahir Dizdari⁴

a. Hayatı:

Tahir Dizdari, 1900 yılının Mart ayında vatansever bir ailenin çocuğu olarak İşkodra’da dünyaya gelmiştir.⁵ Dizdari ailesi aslen Türk olup, II. Bayezid zamanında İznik’ten İşkodra’ya göç etmiştir. Arnavutluk’a geldiklerinde İşkodra kalesinin muhafızlığını yaptıkları için “dizdar” olarak tanınmışlardır. Osmanlı sultanı II. Bayezid Han’ın kızı ile evlenen Nasuf Dizdari, sultan tarafından İşkodra’ya kale muhafızı olarak görevlendirilmiştir.⁶

Babası tanınmış bir dilci olan Nasuf Dizdari’dir. Ana dili Arnavutçanın yanında çok iyi derecede Türkçe, Almanca ve İtalyanca bilen Nasuf Bey, Sofya’da çıkarılan “Drita” gazetesi, Viyana’da çıkarılan “Vllaznia” gazetesi, “Albania” dergisi ve “Shpresa Kombetare” gibi zamanın tanınmış dergilerinde yazılar yazmıştır. O, “Shpresa Kombetare” gazetesinin de kurucularından olmuştur. Besnik Dizdari’ye göre o, aynı zamanda folklorik değerleri toplayan iyi bir dil bilim tarihçisi ve vatansever kimliğiyle öne çıkmış biridir.⁷ Babası yazdığı mektup ve şarkı metinleriyle de meşhur olmuştur.

Tahir Dizdari’nin çocukluk yılları babasının içinde bulunduğu kültürlü ve entelektüel bir ortamda geçmiştir. Dizdari’nin küçük yaşta yazı dünyasını tanınması ve bu dünyaya ilk adımlarını atması babası sayesinde olmuştur.⁸ Müslüman olan Dizdar ailesi sahip olduğu entelektüel ortamın yanı sıra hem zenginliği hem de Osmanlı padişahına yakınlığı ve bağlılığı ile bilinmekteydi.

İlköğretimden sonra rüştiye mektebine başlayan Dizdari, Balkan savaşları nedeniyle okul kapanınca eğitimini yarım bırakıp ülkesine dönmek zorunda kaldı. Bu eğitim zarfında çok iyi bir derecede Türkçe ve Arapça öğrendi. Daha sonra ülkesinde genellikle Müslüman ailelerin çocuklarını okuttuğu Katolik okulu olan Saverian Kolejinde eğitimine devam etti. 1920 yılında Saverian Kolejinde lise eğitimini yüksek ortalama ile bitirdiğinde Fransızca ve İtalyanca’ya da iyi bir şekilde hâkim olmuştu.⁹

⁴ Dizdar: Osmanlı İmparatorluğu’nda kale ağası makamı için kullanılan ikinci dereceden öneme sahip askeri görevlerden biridir. İmparatorluğun kuruluş yıllarından itibaren kullanılan dizdarlar, ilk zamanlarda kalenin savunma sorumluluğunu taşırken, sonraları askeri örgütün gelişmesiyle kalenin her türlü onarımı ve bakımından, toprakların korunmasından sorumlu oldular. Dizdar terimi 1826 yılında yenicheriliğin kaldırılmasıyla kullanımdan düştü.

⁵ Kastrati, Jup. *Njx studies i fjalxve iranishite(persishite) nx gjuhshqipe*, Revista “Perla”, Nr. 2, Tiran, 1996, s.3

⁶ Hammer, J.De. *Histoire De L’empire Ottoman*, XX. Fasikül, 4.bs., Paris, 1836, s.31

⁷ Dizdari, Besnik. *Nasuf Beg Dizdari*, Revista “Eskluzive”, nr.4, Tirana, 2000, s.42.

⁸ Luli, Faik; Dizdari, İ; Bushati, Nexhmi. *Në Kujtim Të Brezave*, İşkodra, 1997, s.506.

⁹ A.g.e., s.508.

1920-1924 yılları arasında İstanbul'da Siyasal Bilimler fakültesini bitirdi ve yine aynı yıl içinde İşkodra Belediyesinde memur olarak işe başladı. İstanbul'da okurken tanıştığı ve Arnavutluk'a gelmesi için teşvik ettiği Türk bir ebe olan İstanbullu Fatma Makbûle Hanım ile 1925 yılında evlendi.¹⁰

1924'ten sonra önce içişleri bakanlığında sekreterlik daha sonra nüfus müdürlüğünde sekreterlik yapmıştır. 1931 yılında İstihbarat daire başkanlığına baş sekreter olarak atanmıştır. 1935'te bu görevden alınarak Fier vali yardımcılığı görevine getirilir. 1937 yılında Puke şehrinde vali yardımcısı olur.¹¹

1929 yılında 109 sayfalık bir eser olan "Kasabalar Kanunnamesi'ni" yazar. Bu eser kasabaların yönetimi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

1935 yılında devlet adamlarına bir rehber hükmündeki 185 sayfalık "Konferaslar Rehberi" adlı eseri yazdı. Bu çalışma büyük yankı buldu "Hylli Drites" ve "Leka" gibi dergilerde yayınlandı.

1937 yılından 1939'a kadar Puke şehrinde vali yardımcısı iken Faşizm işgalinde İtalyanlara karşı gösterdiği üstün çaba ve onlara verdiği zarar yüzünden İtalyanlar tarafından 1939 yılında Pavia'ya sürgüne gönderildi. 1942 yılına kadar İtalya'nın Colfioritto Di Foligno ve Pavia bölgelerinde sürgünde kaldı.¹²

1942 yılının ortalarında sürgünden döndükten sonra bir kitapçı dükkânı açar ve bu arada takma isimlerle zamanın gazetelerinde yazılar yazmaya başlar.

1944 yılında "Bashkimi i Kombit" gazetesinde "pyes vetveten" (kendi kendime sorarım) isimli köşede yazılar yazar.¹³ Burada da takma isim kullanmıştır. Daha sonra yine aynı gazetede "Arnavutçadaki Farsça Kökenli Kelimeler" yazısını yazmaya başlar.¹⁴ Burada da "Bishtiçindija" takma adını kullanır. Toponomi üzerine yaptığı çalışmalar "Kraja" adıyla "Bashkimi i Kombit"¹⁵ gazetesinde basılır. Sonra "Bota e Re"¹⁶ dergisinde "Kater Balet" isimli yazısı yayınlanır. Yine aynı yıllarda "Bashkimi i Kombit" gazetesinde "Bishte mbledhesit e cigareve" ve "Me keta miq qe jane sot" adlı yazıları ile polemik yazısı olan "Hane Sham e Hane Badad" yazısı yayınlanır.¹⁷ "Kultura Islame" ve "Bleta" gibi yayınlarda yazılar yazmaya devam etmiştir.

25 Ocak 1946 tarihinde "Yazarlar Birliği" üyesi olarak seçilir. 1946-1951 yılları Dizdari için dilcilikte bir dönüm noktasıdır. Bu yıllarda sözlük ve folklor çalışmaları yapmaya başlar. *1946-1949 yıllarında yeni etimolojik malzeme ve folklor malzemesi toplamak amacıyla bir grup gençle tüm Arnavutluk'u gezer ve topladığı materyalleri 800 sayfa halinde Folklor Enstitüsüne teslim eder.*¹⁸

27 Şubat 1951 tarihinde siyasal olaylar nedeniyle hapse atılır. 13 ay süren soruşturma sonunda delil yetersizliğinden serbest bırakılır.

Hapisten çıktıktan sonra Folklor Enstitüsü'nde çalışmaya başlar ve bu zaman diliminde daha önce topladığı milli şarkılar, öyküler, bulmacalar, vecizeler ve atasözlerinden oluşan çalışmalar yapar. Bu çalışmaların çoğu daha sonra kitap haline getirilir.

1960 yılında ölmeden önce en çok istediği sözlük çalışmasına başlar. Yaptığı bu sözlük çalışması 1960-1962 yıllarında "USHT" bülteninde yayınlanmaya başlar.¹⁹ 1964-1966 yılları arasında Filoloji Çalışmalar Bülteni'nde çalışmalarının devamı yayınlanır. 1962, 1968

¹⁰ Dervishi, Kastriot. Sherbimi Sekret Shqiptare 1922-1944, AQSH, Tiran, 2007, s.60.

¹¹ A.g.e., s.61.

¹² A.g.e., s.61.

¹³ Kastrati, Jup. A.g.e., s.5.

¹⁴ A.g.e., s.5.

¹⁵ Bashkimi i Kombit, nr. 83-85, Tiran, 1944.

¹⁶ Bota e Re, nr.8, Tiran, 1946.

¹⁷ Bashkimi i Kombit, nr. 72,75, 225, Tiran, 1944.

¹⁸ Luli, Faik; Dizdari, İ; Bushati, N., Në Kujtim Të Brezave, İşkodra, 1997, s.510.

¹⁹ Luli, Faik; Dizdari, İ. Hafız Ali Ulqinaku Jeta dhe Veprat, Tiran, 2005, s.377.

ve 1969 yıllarında Tiran’da Albanolojik Çalışmalar Konferansı’nda yazılar kaleme alıp bunları konferanslarda sunar.

1965 yılında “eski ilim meslektaşı” olarak Arnavutça Dil Enstitüsü’nde çalışmaya başlar. 1972 yılının başlarına kadar “Arnavutça Dilindeki Orientalist Kelimeler” adlı eserini tamamlar. Bu eser daktiloyla yazılmış 2045 sayfadan oluşmaktadır. Eserde 4406 kelime madde başı olarak işlenmiştir. Bu eser uzun yıllar enstitü yayınlanmayı beklemiş, nihayet 1995 yılında bir kitap halinde basılmıştır.

Tahir Dizdari, 6 Mayıs 1972 tarihinde Tiran şehrinde vefat eder.

Değeri öldükten sonra anlaşılan usta dilci ve Türkolog’a vefa borcunu zamanın Cumhurbaşkanı öder. Dizdari, 16 Ekim 1995 tarihinde cumhurbaşkanlığı tarafından Arnavutluk’un en önemli ödülü sayılan “Naim Frasheri” ödülü ile ödüllendirilmiştir.²⁰

b. Eserleri:

1. *Fjalor i Orientalizmave Në Gjuhën Shqipe*

Tahir Dizdari’nin Türkçe kelime ve deyimleri sistemli bir şekilde derlediği “*Fjalor i Orientalizmave Në Gjuhën Shqipe*” adlı eseridir. Dizdari bu eserinde, Arnavutluk’un bütün bölgelerini dolaşarak halk ağzındaki Türkçe kelime ve deyimleri toplamış ve bunları 4406 madde başı olarak işlemiştir. Yazar, bu çalışmayı Divanü Lügati’t-Türk’te olduğu gibi daha çok ansiklopedik bir eser olarak meydana getirmiştir. Eserde, Türkçe kelime ve deyimler, atasözleri, özel isimler, Türkçe yer adları ve Türkçe ekler de ele alınıp incelenmiştir.

Tamamı 18 sayfa giriş ve 1201 sayfa ana metinden oluşan bu eserin baş tarafında Arnavut birkaç Akademisyen tarafından yazılmış takdim ve değerlendirme yazıları bulunmaktadır.(s. I-VIII) Tanıtım yazılarından sonra yazar tarafından oluşturulan bir önsöz bulunmaktadır. (s. IX-XIV) Yazar bu önsözde Türkçe’nin etkisiyle Arnavutçaya 4406 kelime geçtiğini belirterek bu sözcükleri tasnif etmiş ve sayısal olarak değerlendirmiştir. Bu tasnifi aşağıda ayrıntılı biçimde vermeye çalışacağız. Daha sonra kısaltmalar tablosu ve içindekiler listesi verilmiştir. (s. XV-XVIII) Eserin bundan sonrasını sözlük kısmı oluşturmaktadır. (s.1-1168) Eserin sonunda ise bibliyografya, yayıncıların takdim yazılarının İngilizce, Türkçe ve Arapça çevirileri ve yazarın önsözünün İngilizce tercümesi bulunmaktadır. (s.1168-1201)

Yazar önsözdeki tasnifini şöyle yapmaktadır:

Birinci bölümde Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerin etimolojik dökümünü ve iki dilden gelen kelimelerin oluşturduğu birleşik şekillerin etimolojik dökümünü vermiştir:

Arapça 1460

Farsça 505

Türkçe 1732

2. *Sözlüklerden Toplanmış Kelimeler*

Yazarın bu eserinde 500’e yakın kelime bulunmaktadır.

3. *Kasabalar Kanunnamesi*

Yerel yönetimler hakkındaki bu eser 1929 yılında yazılmıştır. 109 sayfa olan bu eser, kasabaların yönetimi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yazar kendisinin de yöneticilik yaptığı yıllarda yazdığı bu eseri karşılaştığı sorunlara çözümler üretmeye çalışmıştır.

4. *Konferanslar Rehberi*

---

²⁰ A.g.e., s.511.

1935 yılında devlet adamlarına ülke yönetiminde yardımcı olması amacıyla bir rehber hükmündeki 185 sayfalık “Konferanslar Rehberi” adlı eseri yazdı. Bu çalışma büyük yankı buldu ve “Hylli Dritës” ile “Leka” gibi dergilerde yayınlandı.

5. Arnavutçadaki Farsça Kökenli Kelimeler

“Bashkimi i Kombit” gazetesinde yazdığı “Arnavutçadaki Farsça Kökenli Kelimeler” adlı yazılarından oluşan kitaptır. 2010 yılında Prof. Dr. Emil Lafe kitap üzerinde düzeltmeler yapmış ve eser “Botim i Fondacionit Kulturor Iranian –Saadi Shirazi” tarafından yayınlanmıştır.²¹

c. Hakkında Söylenenler:

Prof. J. Nemeth, Dizdari’ye yazdığı mektupta şu ifadeleri kullanır: “Eserinizden bütün dünya Türkologları yararlanacaklardır. Topladığımız gereçler hem çok güzel, hem çok değerli, hem de güven vericidir. Balkan yarımadası dillerinden hiçbirinin Türkçe unsurları bu kadar yetkinlikle toplanmamıştır. Derslerimde ve yazılarımda da adınızdaki ve çalışmalarınızdaki birçok kereler söz ettim.”²²

KAYNAKÇA

A. Baha Özler, Dil: Arnavutçada Türkçe Kelimeler, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Ekim 1961, C: XI, S: 121.

Bashkimi i Kombit, nr. 72,75, 225, Tiran, 1944.

Bashkimi i Kombit, nr. 83-85, Tiran, 1944.

Bota e Re, nr.8, Tiran, 1946.

Dervishi, Kastriot. Sherbimi Sekret Shqiptare 1922-1944, AQSH, Tiran, 2007.

Dizdari, Besnik. Nasuf Beg Dizdari, Revista “Eskluzive”, nr.4, Tirana, 2000.

DIZDARI, Tahir, “Disa vëzhgime mbi turqizmat në shqipe”, Konferenca e Parë e Studimeve Albanologjike, Tiran, 1965.

Hammer, J.De. Histoir De L’empire Otoman, XX. Fasikül, 4.bs., Paris, 1836.

Kadiu, Spartak; Abdiu, Xhemile. Türkçe Yapım Eklerinin Arnavutçada Yapım Eklerine Etkisi, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, v. 4/3 Spring 2009.

Kastrati, Jup. Njx studies i fjalxve iranishte(persishte) nx gjuhx shqipe, Revista “Perla”, Nr. 2, Tiran, 1996.

Lafe, Emil. Persizmat Në Gjuhën Shqipe dhe Studimi i Tyre, Botimet ide art, Tiranë, 2010. Luli, Faik; Dizdari, İ. Hafiz Ali Ulqinaku Jeta dhe Veprat, Tiran, 2005.

Luli, Faik; Dizdari, İ; Bushati, N., Në Kujtim Të Brezave, İşkodra, 1997.

Morina, İrfan. “Türkçenin Balkan Dillerindeki Rolü ve Gücü”, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, İzmir.

SCHÜTZ, Istvan “Gjurmë mesjetare në shqipen e sotme”, Seminar Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqipe, Prishtines, 1986.

²¹ Lafe, Emil. Persizmat Në Gjuhën Shqipe dhe Studimi i Tyre, Botimet ide art, Tiranë, 2010.

²² A. Baha Özler, Dil: Arnavutçada Türkçe Kelimeler, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Ekim 1961, C: XI, S: 121, s. 48.